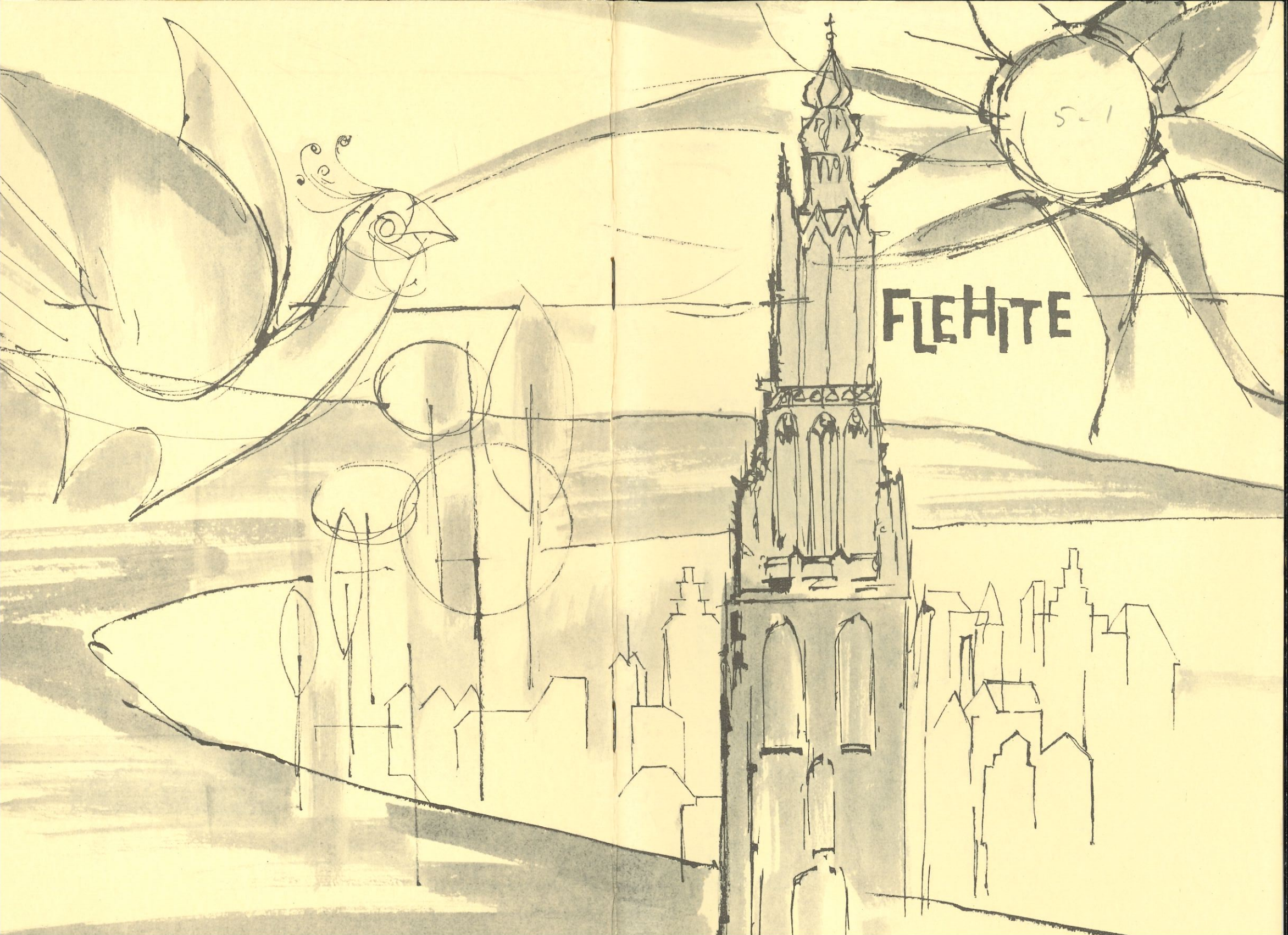

FLEHTE

FLEHITE

TIJDSCHRIFT VOOR VERLEDEN
EN HEDEN VAN OOST-UTRECHT

mei 1972 — Jaargang 5, nummer 1

Redactie: Dr. W.J. de Boone
Drs. J.A. Brongers
Dr. J. Hovy
J.H.P. Kemperink
Redactieadres: Leusderweg 255, Amers-
foort.
Aan dit adres artikelen en boeken ter recensie.
Administratieadres: Oldenbarneveltlaan 7,
Amersfoort.
Aan dit adres abonnementen en advertenties.

Inhoud:

E. Heupers, De teerdagen van de Soester Gilden.	1
F.A. Groen, Stad en dorp in de gouw Flehite.	8
J.A. Brongers, Celtic Fields op de zuid- punt van de Utrechtse heuvelrug.	12
Aanvulling	13
W. de Boone, Prenten van Oost-Utrecht	14
Kroniek	15

Omslag: J. de Valk
Druk : Drukkerij Elinkwijk, Utrecht

Abonnementen f 6,50 per jaargang van 4
nummers. Giro nr. 43 76 83 t.n.v. admi-
nistrator Flehite te Amersfoort.

delta-lloyd een begrip in sport en verzekeringen

BOEKHANDEL VAN GASTEL

LANGESTRAAT 86
AMERSFOORT

●
TELEFOON (03490) 15963 - GIRO 65030

**G
A
S**

de ideale brandstof

ook voor bijverwarming

DE TEERDAGEN VAN DE SOESTER GILDEN

E. Heupers

Tot de oudste verenigingen van Soest — beter is te spreken van corporaties — behoren het Sint Aagten Schutters- of Groot Gaesbeeckergilde en het Sint Annagilde, in de volksmond nog altijd aangeduid als: het Grote en het Kleine Gild. Beide gilden, overleefden de Reformatie en de storm der Franse Revolutie. Na de reformatie bleven de gilden te Soest bestaan hoewel ze geen ambachtsgilden waren. Al kon het Grote Gild als een schuttersformatie worden aangemerkt, met het Sint Annagild was dit beslist niet het geval. Dit had meer een liefdadig en godsdienstig karakter.

In navolging van wat er in Frankrijk in 1795 had plaats gevonden werden in ons land in 1798 de gilden afgeschaft. Maar de revolutie was toch niet zo machtig, dat de oude gilden van Soest werden weggevaagd. Zij bleven bestaan, ondanks dat zij het getij tegen hadden, als vrije verenigingen, dank zij hun samenhang, de verbondenheid aan de rooms-katholieke kerk en de gehechtheid aan het oude: de traditie. Tot op de dag van vandaag zijn zij nog springlevend al hebben de teerdagen plaats gemaakt voor rustige potverteersavondjes, waar het genoegelijk toegaat.

Aan het hoofd van het Groot Gaesbeeckergilde staat een Ouderman, d.i. de voorzitter met zijn Raden, samen het bestuur. Het Kleine Gild heeft als hoofd een Deken of Decan die ook door een aantal Raden wordt bijgestaan.

De leden moeten rooms-katholiek, van onbesproken gedrag, geboortig van Soest zijn, te Soest wonen en de leeftijd hebben bereikt van negentien jaar. Als bijzondere voorwaarde wordt genoemd dat men zijn godsdienstplichten moet waarnemen. Men kan lid worden door inkopen en het lidmaatschap ook erven van zijn vader. De vrouwen van de leden worden als gildezusters toegelaten, mits ook zij katholiek zijn. Dit wat betreft in het kort het toetreden als lid van het Grote Gild. Voor het verkrijgen van het lidmaatschap van het Kleine Gild gelden dezelfde bepalingen behoudens dat ook worden toegelaten niet in Soest geboren inwoners, maar wel weer dat men te Soest moet wonen.

De teerdagen met zijn overvloedige maaltijden vormden in het verleden evenzovele hoogtepunten in het dagelijkse leven van de oude Soestenaren: de gildebroeders en hun vrouwen, die met hart en ziel waren vernocht aan hun gilde.

Oudtijds werd geteerd op 2e Pinksterdag. Later veranderde dit en werden drie teerdagen gehouden eind september of in de eerste helft van oktober. De oogsttijd was dan voorbij. Eens in de vier jaren teerde het Groot Gaesbeeckergilde en om de zes of zeven jaar het Sint Annagilde, maar minstens twee maal in de dertien jaar.

De teerdagen waren beroemd en berucht. Vers vlees, gekookt en gebraden was er in ongekende hoeveelheden. Drie koeien werden geslacht, voor elke teerdag één. 's Morgens na de Mis in de kerk, opgedragen ter intentie van de overleden gildebroeders en zusters en het voortbestaan van het gild, kreeg men broodjes belegd met ham en kaas. De hoofdmaaltijd 's middags, bestond uit groentesoep met veel vlees er in, gevolgd door dikke rijst met grauwe erwten en weer „net zoveel vleis a's je lustte". 't Kon eenvoudig niet op. Na de maaltijd werden de ketels met de overgebleven resten buiten gezet en mochten de armen en natuurlijk niet te vergeten de lieve jeugd uit die tijd, de ketels leegschrapen. Zo was het voor hen ook feest.

Data en plaats waar de maaltijden werden gehouden, werden in de 19e eeuw door aanplakking in het dorp bekend gemaakt. Een ander middel van convocatie was het door het dorp gaan van de tamboer van het Grote Gild. Al roffend op zijn oude gildetrom maakte hij bekend dat er gildspraak werd gehouden en verzocht hij de gildebroeders ter vergadering te komen om de teerdagen te komen vaststellen. Zodoende was een ieder bekend dat het grote gildefeest weer ophanden was.

Hieronder een afschrift van het aanplakbiljet van het jaar 1903:

Bekent maakking (sic!)

Het Bestuur van het Groote Gaesbeecker gild maakt by deze bekend aan al de leden van het Groote Gaesbeker gild, dat de teering zal plaats hebben op de gebruikelijke wijze in het café bij de Wed. J.J. Kamerbeek te Soest, op Maandag 5 October, Dinsdag 6 October en Woensdag 7 October

Er wordt tevens verzocht zooveel mogelijk 's morgens in de kerk te zijn, om alzoo gezamenlijk te gaan naar de plaats, waar het Gild zal worden gevierd

De nieuwlinge, die in het Gild gekomen, worden ook tevens verzocht om 's morgens bijtijds te zijn, om zich voor twalefe (sic!) te komen aanmelde, zoodat het Bestuur kan zorgen, dat voor ieder nieuw lit (sic!) dinsdagmorgens een kaars kan worden opgestoken in de kerk, zoodat alles in de beste orde kan geschieden

De leden van de werkende stand, die door drukte of anderszins verhinderd zijn en geld wenschen te hebben, die kunne zich aanmelde vanaf Zondag 20 September tot en met Zondag 27 September bij P. van den Bremer Hzn. Na dien tijd (sic!) worde niemand meer aangenomen.

Meer goeode behoefte zig niet aan te melde, die worden er niet onder berekent

Het bestuur voornoemd
Jan van den Bremer, Ouwderman.

De feestmaaltijden waren dikwijls wilde braspertijen, drie dagen lang werd er onmatig gegeten en nog onmatiger gedronken.

Alvorens men zich hierover afkeurend uitlaat, moet men zich wel terdege realiseren, dat sport en spel, reizen en andere vormen van recreatie niet bestonden, zeer zeker niet onder de boeren en boerenarbeiders van Soest in die tijd. Hierbij zij vooropgesteld, dat de gildebreders en hun vrouwen, nette, ordentelijke mensen waren, die dagelijks hard en lang op het land moesten werken en niet of nauwelijks enige ontspanning kenden. Naast de jaarlijkse kermis in oktober waren de teerdagen van het Grote en Kleine Gild hoogtepunten in hun bestaan; feesten waarnaar reikhalzend werd uitgekeken.

Het feest kostte immers geen cent; geen stuiver behoefde te worden betaald. Het was dan ook geen wonder, dat tijdens de gildspraak de overgrote meerderheid van de leden stemde voor het „teren“, inplaats van, zoals in de jaren dertig en daarna gebruikelijk was, de opbrengst van de verhuur van de gildslanden: wei- en hooilanden, onder elkaar te verdelen. Traditie en gewoonte speelden hierbij een belangrijke rol. De meeste gildebreders en zusters voelden voor de aloude opvattingen en wilden feesten. Het viere van de gildemaaltijden was niet slechts genot maar ook plicht. Er was geen beter middel „tot continuatie van goede buurschap ende vermeerdering van vrientschap“, dan gezamenlijk eten, drinken en vrolijk zijn. Men genoot van het „vette der aarde“, drie dagen lang smullen en schransen van vers vlees, rijst en andere spijzen, bier, wijn en „jannever“, die men alleen kende van deze maaltijden. Thuis moest men het door de regel stellen met een stampot met uitgebakken spek en kreeg men weinig anders te eten dan roggebroom, met een schraapseltje boter of reuzel. Wijn kende men alleen van de gildefeesten.

De oude Gildeboeken van het Groot Gaesbeeckergilde van Soest waarin de teerdagen in de loop van een paar eeuwen worden vermeld, lichten ons nader in over deze copieuze maaltijden. Wij bepalen ons hoofdzakelijk tot de 19e eeuw, waarin de notities duidelijk worden omschreven. Een paar noteringen uit de 18e laten wij echter niet onvermeld om een beeld te krijgen hoeveel personen aan zo'n maaltijd aanzaten.

In 1732:	Betaalt aan Jan Valk voor 3 dagen mont kost voor 449 persoone maakt same	f 159-16-2
	Betaalt uytappen van 10 tonne bier aan Jan Valk	f 15-0-0

Op de Rekendag, dat is de dag, dat iedereen, die nog iets had te vorderen van, of moest betalen aan het Grote Gild, ontvingen in 1795 nog 48 personen montkost (sic!):

Int Jaar Anno 1795	
Aan onze verteering van Janever en Brandewyn	f 2-5-0
Nog aan wijn	f 11-14-0
Nog aan wijn met Sluyten van de Rekening	f 18-0-0

De heer en vriend, deze kaart een Souvenir uit Soest dienende de aankomst van een lange brief. Ik wist dat ik het drok had met de H. Joseph Jongs. Vereenigt maar nu is alles wederom naar de oude schrijven is voor de kermis van alles zeer w. ij ons. de kaarten zijn bij de kerk te koop. De kaart van Soest van Soest. De kaart van Soest van Soest.

Een prentbriefkaart uit 1901 voorstellende „De dans om de Gildsboom te Soest“.

Gildebreders en zusters van het Grote Gild van Soest op de teerdagen, die voor het laatst in 1927 werden gehouden.

De Bataafse vrijheid werkte schijnbaar inspirerend op de vrijheidszin van de oude Soestenaren. In dat jaar nam men het er in de besloten kring van het gild nog eens goed van.

Wij slaan dan een aantal jaren over. Wij zijn aangeland: „In Jaar Anno Domino 1800 sesde Jaar der Bataafsche Vrijheid”. Ondanks de druk der Franse tijden in ons land wordt er in dat jaar op het gildefeest te Soest, geschonken en geklonken en geen stukje minder om gegeten. De schrijver van het gild verantwoordt:

Nog aan de paartjes op paartjesdag	10 - 4 - -
betaalt voor 17 flesse Jannever	30 - - -
by het inhaalen van de Nieuwe ingangers	11 - 18 -
Aan onze verteering aan Jannever &c	
betaalt	6 - 18 -
Verteert op proefmaal	2 - - -
12 flesse wyn aan de Nieuwe Ingangers	6 - - -
28 flesse wyn aan de Sten	14 - - -
8 flesse wyn aan de koks	4 - - -
Aan verteering aan wyn in de Camer	16 - 8 -
Aan uytappen van Bier	12 - - -
Aan papier penne en inkt	- - - 6
De uytgaaf bedraagt de Zomme van Een Duysent agt en tagtig Gulden	
Dertien Stuijvers twaalf penningen	
De Ontfangst bedraagt 1104 - 17 - 2	
De Uytgaaf bedraagt 1088 - 13 - 12	

Dus word bevonden meerder ontfangen te hebben als uytgegeven de Zomme van Sestien gulden Drie Stuyver Ses penningen
16 - 3 - 6

„In de Camer” van het huis waar de teerdagen werden gehouden, een afgezonderde kamer of ruimte waar de Ouderman en zijn Raden (het bestuur), de bode, de schrijver of secretaris, de tamboer en de vaandrig verbleven, werden deze bediend door de bode van het gild. Het behoorde tot de taak van de bode de Overheid te bedienen. Als laatste bode van het Grote Gild fungeerde Peter van den Breemer, beter bekend als Peter van Mart, oud-raadslid, loco burgemeester en ereburger van Soest. Deze functie is later afgeschaft.

In 1867 wordt „Aan Wijn en lekuiren” (lees: likeuren) in drie dagen uitgegeven een bedrag van f 598,50, aan „te Bak en Siegaarren” f 23,50.

Het ledenaantal groeide steeds en de bestaande herbergen bleken langzamerhand te klein, om een zo groot aantal personen te ontvangen, zodat het bestuur een grote tent huurde om daarin feest te vieren.

Na 1867 veranderden de tijden en andere maatschappelijke toestanden kondigden zich aan. Er zijn dan gildeleden, die niet meer op het gildefeest willen verschijnen en werden uitbetaald voorzover zij hierop recht hadden:

(1888 - 1891) Uitbetaalt aan de Werkende Stant die
niet in het gild zijn geweest de somma van f 615. -

Dit was in die tijd een vrij groot bedrag.

Dan in 1895 wordt de gildegeest weer vaardig over de oude Soestenaren en volgen er weer ouderwetse teerdagen. De maaltijden werden aanbesteed:

Uitbetaalt aan de aannemer van het grooten Gaasbeker	
Gild A. Dijkman te Soest (herbergier in de Teut) op de	
aan besteding Prijs en proefmaal	
30 September 248 Persoone gegeten f 1.50 de persoon	372
1 October dto 266 Persoone dto "	399
2 October dto 299 dto "	442
Voor 10 Ankers wijn A 54 per Anker	540
Voor Siegaarren 6000 A 17 Per Duizend	102

Aan Lekeuren	135
Voor het opbouwen en afbreken van de tent	100
Aan C. Uytendaal voor 10 faten bier betaalt	62.50

Deze rekening spreekt voor zich zelf. Het was een daverend feest, een geweldige eet- en hoespartij, waaraan door velen, die dit in hun jonge jaren mochten meemaken, met weemoed in het hart wordt teruggezien: het driedubbele gildefeest bij Dijkman in de Teutsteeg.

De teerdagen van het Kleine Gild deden beslist niet onder voor die van het Grote Gild. Ook hier was overdaad van spijs en drank. Grote hoeveelheden vlees, rijst met suiker, grauwe erwten, vis en brood vonden hun weg naar hongerige magen en werden besproeid met kannen bier en wijn.

De maaltijden werden aanbesteed en het gildebestuur stelt zijn voorwaarden aan de herbergier-aannemer. Oude papieren in particulier bezit en in die van de schrijver vermelden:

CONDIETIE

En voorwaarden waar na Helmis
Logtesteyn als deeken van het sunt
Anna gild met zijn Raaden willem
Dijkman en Gijsbert Janse kok
zijn van meening peubliek an de
Minst aan neemende te besteeden
De behoorende mondkost voor de
Ingeschreven Broeders en Susters van
Het kleijne Sunt anna Gild

Eerstelijk zal den aanneemer van het
Hier voorgenomde Gild Besteeding
Het Zelve moeten aanneemen voor den
tyd van twee dagen en derde dag zogenaamd
paartjesdag en dat het zal teeren over drie
Weekken op den 25 en 26- en 27 September 1815

Voors zal den aanneemer gehouden
Zijn te bezorgen goede mondkost
als vis met smos en booter en een
Hutspot Item Drie stukken gekookjt
Vles (= vlees) tegen een stuk gebraden vles
En Reijst met suijker en boter en brood
En kaas en boter

En verders goed gezond en vet Runtvlees
En het moet van te vooren zien zijn
En de schaapen moeten niet ongans zijn
Maar gezond en vet volgens oude gewoonte
Of anders bij gebreken van dien 6 Stuijvers
Per paar moogen Corten en
Dewelke twe daagen Eer zij geslagt woorden
Zoo als meeden het Runt vee en ook de Schaapen
twee daagen te vooren te zien zijn of dezelve goed
En naar genoeg zyn van de overigheid

Den Aanneemer zal moeten bezorgen Een vrij
Huijs voor de gilde Broeders en Susters en een
Vrij kaamer voor de overigheid en haare vrouwe
Alsmee de Een vrij kelder voor koppen en
Kannen en glaase

Daar voor zal den aanneemer genieten voor
Het Uyttappen van Ider ton bier genieten
Eene gulden en tien Stuijvers onder de gilde broeders
En Susters gebruikt woord in die tyd

Als meeden zal den aanneemer niet vermoogen
Volk te Nooyen in het Gildhuijs ter tyding der
teering als met Consent van den ouderman
en Zijn Raaden

Ook bij avond geen vreemde lieden in het gild
huys te hebben als met consent van den Ouderman
en Zijn Raaden

Verders zal het voornoemde huys der teering
moeten zijn tussen Soesdijk en kort Eend (lees: End)
Aan het voetpad of de brink

Al verders zal den aanneemer gehouden weezen
ter tijden der teeringe te bezorgen Een Spelman
ten genoeg van de overigheid

En Eyndelijk zal den aanneemer gehouden
Weezen de overigheid in de kamer behoorende
Een ontbyting voor te stellen als zulks

Verzocht als meede Coffie en thee als suyker
En kluntjes als zulks verzocht woord

Als meeden zal den aanneemer gehouden
Weezen de daag te vooren Eer het voornoemde
Gild teerd Een ordentelijk Proefmaai aan de
De overigheid en haare vrouwe vry doch
Doch geen soep van Knorrebotte maar van goed
Runtvlees en ook een stuk gebraden Runtvlees
Of een herst ende verteering Eelk de helft en van
Daag ook na het besteeden Elk de helft en de
Coffie en een boteram van avond vry

Den ouderman met zyn raaden houwen nog
Eenigen lieden aan haar zelve die zij geld kunnen
geven als het haar blijft zonder tegen zeggen van den
Aanneemer

Zoo daar twee of meer te gelijk mijn spraken ofte
Omtrent gelyk myn waaren en zoo ver daar maar
Eenig dessput vald (sic!) wie eerst gesproken had zal het
Aan den ouderman en Zijn Raaden vrijstaan den
Slag ofte trekkegeld te gunnen wie het hun behaagt
En ook weeder ophangen moogen onbekroond van
Imand zoo den ofslager hem komt te vergissen
Zal het niet gelden en hem moogen herhaalen
Op alle welke voorstaande condietie men dan aan den Minst
aanneemende op veilen. Een besteeden zal op
Heeden Den Derde September 1815

Het paar ingezet voor f 1 - - 14 -
Bij by Rutger de beer
En in mindering aangenomen 3 stuyvers
En is aanneemer voor een Somme
van 1 - 11 Stuyvers by Willem kok

Aldus gedaan en besteed op dato hier vooren ten huysen
van de kasteleyn in de halve maan
In de teut te Zoest

De aanbesteding van de feestmaaltijden op de teerdagen behoeft weinig toelichting.
Het was een gezellig feest. Vreemde pottiekijkers wilde men niet hebben, de herbergier
werd het zelfs uitdrukkelijk verboden anderen, zogenaamde „moffen” in zijn herberg
toe te laten als het gilde feest vierde. Waagde het een mof toch zich tussen de feestvie-
rende gildebroeders en zusters te mengen en werdt hij ontdekt, dan werd hij hardhan-
dig verwijderd.

„Het (Gild)huys (zal) moeten zyn tussen Soestdijk en het Korte End”. Hier wordt
niet mee bedoeld het Paleis Soestdijk maar de weg die naar het paleis voerde, toenter-
tijd genaamd het Lange End en verderop de Soesdijkerweg (sic!). Het Korte End is de
huidige Ferdinand Huycklaan. Met het voetpad wordt het aloude Kerkpad bedoeld en
de Brink is de Lange- en Korte Brinkweg. Tussen het Lange- en Korte End lagen de
herbergen „de Drie Ringen”, in de zogenaamde Kerkebuurt en in de Teutsteeg, nu de
Korte Melmweg, de herberg „de Swaan” later „de Halve Maan” genaamd.

Na de luidruchtige teerdagen kwamen de roddelpraatjes los, niet alleen over bedre-
ven liefde en vrijerij, maar ook werd door boze tongen beweerd, dat er nog lang rook-
vlees moest hebben gehangen in de schoorstenen van de leden van het bestuur van het
gild en dat er koeien waren geslacht zonder „achterbille”, dus met andere woor-
den maar twee poten hadden gehad. Doch ook deze praatjes verstomden mettertijd en
achter bleef alleen de herinnering aan het feest. Dat het er in die dagen rumoerig toe-
ging in de buurt van de herberg waar de gildebroeders en zusters bijeen waren om
„mit malcander genoeghlich” te teren, is begrijpelijk.
„Honni soit qui mal y pense”.

E. Heupers.

Geraadpleegde archivalia en literatuur:

„De Incomsten en Uytgave van het Sint Aagten Schutters- of Groot Gaesbeecker Gilde van Soest”,
twee in varkensleder gebonden boeken, eigendom van het Grote Gild van Soest, thans berustende
in het Oud-Archief der gemeente Soest. Zij dateren van 1682 tot 1782 en vervolgens van laatstge-
noemd jaar tot het jaar 1907.

Boek voor alle Gilde Broeders en Zusters van het Sint Anna Gild, als mede losse acten en stukken
in het bezit van laatstgenoemd gilde.

J.H. Brinkgreve-Entrop. „Het Groot Gaesbeecker Gild te Soest” in Eigen Volk. (1930)

Dr. I.H. van Eeghen. „De Gilden”. Bussum. 1965.

J. ter Gouw. „De Gilden”. Amsterdam. 1966.

E. Heupers. „De Gilden van Soest”. Soest. 1960.

F.A. Groen.

Het bewoningspatroon, dat zich in de loop der eeuwen in onze gouw heeft gevormd biedt, naast de steden Amersfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede, een rijke verscheidenheid aan dorpen.

Het aanzien van deze steden en dorpen is in de periode na de tweede wereldoorlog sterk aan veranderingen onderhevig, die zich in versneld tempo voortzetten. De signalering van deze veranderingen, die vooral het gevolg zijn van de bevolkingsexplosie, de "vlucht" uit de stad en o.a. de hiermede gepaard gaande schaalvergroting van het bestaande wegenstramien, hebben veel invloed gehad – veelal niet ten goede – op het historisch gegroeide stads- en dorpsbeeld.

Teneinde verder verval tegen te gaan en nog aanwezige fraaie kernen zoveel mogelijk te beschermen zijn in de in 1961 van kracht geworden monumentenwet regels opgenomen tot aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht.

In de periode hierop volgende zijn tot op heden in onze gouw de volgende gezichten aangewezen:

1 Eemnes buiten	7 Amerongen
2 Lage Vuursche	8 Renswoude
3 Soest	Langs de grens aan de Kromme Rijn:
4 Zeist	9 Cothen
5 Rijsenburg	10 Werkhoven
6 Neerlangbroek	

Voor de steden Amersfoort en Wijk bij Duurstede zijn nog geen beschermde stadsgesichten aangewezen doch wel in bewerking.

Op welke wijze men tot de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht komt en welke wettelijke procedure deze moet doorlopen om rechtskracht te verkrijgen is weergegeven in een nota van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, waarin kort en bondig de gang van zaken uiteengezet wordt. Deze met toestemming overgenomen nota wordt U ter bestudering hierbij voorgelegd.

Stads- en dorpsgezichten ingevolge de monumentenwet

1. Het begrip stads- en dorpsgezicht in de Monumentenwet.

De Monumentenwet van 1961 regelt, naast de vaststelling van een register van beschermde monumenten, de aanwijzing van z.g. beschermde stads- en dorpsgezichten door de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk in samenwerking met de Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (artikel 20 van de Monumentenwet). De Monumentenwet omschrijft het begrip "stads- en dorpsgezicht" als "groepen van onroerende zaken, hieronder begrepen bomen, wegen, straten, pleinen en bruggen, grachten, vaarten, sloten en andere wateren, welke met een of meer tot de groep behorende monumenten een beeld vormen, dat van algemeen belang is wegens de schoonheid of het karakter van het geheel" (artikel 1, sub e).

In tegenstelling tot de "bouwkundige" monumenten, de individuele gebouwen, kan men bij de stads- en dorpsgezichten spreken van "stedebouwkundige" monumenten, waarbij de nadruk valt op de situering van de gebouwen, de relatie tussen deze gebouwen onderling, of – wat ruimer omschreven – op het historische plan van aanleg, zoals dit zich in het verleden heeft ontwikkeld en zich nog steeds ontwikkelt. Hierbij komt het aspect van de ruimtelijke ordening naar voren. Dit planologische aspect komt tevens tot uiting bij de aard van de te nemen beschermende maatregelen, indien de aanwijzing tot "stads- of dorpsgezicht" haar beslag heeft gekregen. Deze maatregelen vinden hun wettelijke basis niet in de Monumentenwet doch in de Wet op de Ruimtelijke Ordening (onder meer artikel 37, lid 5) en in de Woningwet (onder meer artikel 50, lid 5). In het 5e lid van artikel 37 wordt de gemeente de plicht opgelegd ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan voor te bereiden en vast te stellen, dan wel te herzien. Dit bestemmingsplan doorloopt de in de Wet op de Ruimtelijke Ordening voor alle bestemmingsplannen voorgeschreven procedure, met dien verstande dat een bestemmingsplan met betrekking tot een stads- of dorpsgezicht, alvorens door Gedeputeerde Staten te worden goedgekeurd, ter advies wordt gezonden aan de Monumentenraad.

Het begrip "stads- en dorpsgezicht", zoals hiervoren omschreven, plaatst de "monumentenzorg" in een groter kader, enerzijds ruimtelijk gezien door de bescherming van groeperingen, waarvan ook niet-monumenten deel uitmaken, anderzijds door het rechtsgevolg van een dergelijke aanwijzing, dat steunt op de Wet op de Ruimtelijke Ordening en op de Woningwet. Dit ruimere kader komt reeds naar voren bij het voorbereiden van de voorstellen tot aanwijzing van gebieden ex artikel 20 van de Monumentenwet.

Deze voorstellen worden namelijk voorbereid door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, in samenwerking met vertegenwoordigers van de Rijksplanologische Dienst en de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid. Voorts blijkt dit ruimere kader uit de procedure, die moet worden gevolgd, alvorens tot aanwijzing kan worden overgegaan. Behoudens gemeentelijke en provinciale besturen en de Monumentenraad, wordt tevens het advies ingewonnen van de Rijksplanologische Commissie.

2. Objecten die voor bescherming ex artikel 20 van de Monumentenwet in aanmerking komen.

De Monumentenwet schrijft voor dat de gebieden, die uit hoofde van artikel 20 van de Monumentenwet beschermd kunnen worden, groepen van onroerende zaken moet betreffen, waarvan één of meer monumenten deel uitmaken. Deze monumenten zullen in het algemeen bouwkundige monumenten zijn, ofschoon ook bijv. een vestingwerk (aardwerk) als monument in de zin van de Monumentenwet kan worden aangemerkt.

De "groepen", waarvan in de wet sprake is, zullen dan ook in het algemeen groepen van gebouwen betreffen. Uitdrukkelijk wordt evenwel bij de omschrijving van het begrip "stads- en dorpsgezicht" gesteld dat straten, wegen, bruggen, vaarten enz., die van de historische groepering deel uitmaken, mede in de beoogde bescherming zijn betrokken. Terecht vallen hieronder ook de bomen, die inderdaad in belangrijke mate tot de schoonheid of karakteristiek van een bepaalde groep van bebouwing kunnen bijdragen. In de Monumentenwet neemt dit "organische" element (het groen) evenwel – indertijd bij amendement aan de ontwerpakte toegevoegd – gezien de aard van deze wet, een bijzondere plaats in.

Hoewel de omschrijving van het begrip "stads- en dorpsgezicht" zich slechts beperkt tot "groepen van onroerende zaken" is bij de behandeling van de wet door de Tweede en Eerste Kamer nauwelijks ingegaan op hetgeen dergelijke groepen zouden kunnen omvatten. In de Memorie van Toelichting bij het Ontwerp van Wet aan de Tweede Kamer wordt slechts gesteld, dat "het van belang is het geheel van een straat-, plein- of grachtwand, met bomen (sic!), bruggen en water voor ontsiering te behoeden, wanneer zulk een complex door zijn bijzondere sfeer voor de schoonheid van stad of dorp van belang is". Men kan veronderstellen dat hierbij is gedacht aan karakteristieke elementen, zoals die in onze oude stads- en dorpskernen te vinden zijn, bijv. de beroemde grachtengordel van Amsterdam, grachtbeelden, zoals in steden als Leiden en Delft, marktplaatsen, zoals in Haarlem en Gouda, doch evenzeer aan een marktvelde bij een oude dorpskerk, of een groepering van boerderijen rond een brink, die met fors geboomte is beplant.

Enige van deze, relatief van beperkte omvang zijnde, elementen kunnen evenwel tezamen een groter gebied vormen dat een historische stads- of dorpskern grotendeels of zelfs geheel kan omvatten. Bij een relatief klein aantal steden en dorpen in ons land is de oude kern voorts niet alleen qua stratenplan en bebouwing historisch gezien van groot belang, doch is ook de situering van deze kern in zijn omgeving, met andere woorden de ligging van de stad of het dorp in het landschap, van grote waarde. Deze zienswijze leidt tot de wens in deze gevallen de te beschermen gebieden niet te beperken tot de eigenlijke grens van de kernbebouwing doch een strook van het "buitengebied" hierbij op te nemen, zoals bijv. bij stadjes als Elburg, Buren en Willemstad. Deze "stroken" zullen evenwel, ook bij deze, in het totale kader van de bescherming van stads- en dorpsgezichten uitzonderlijke voorbeelden, beperkt van afmeting zijn. In het kader van de Monumentenwet behoort de bescherming van een stad of dorp, in de zin van bescherming van de aanblik van ver af, niet tot de mogelijkheden. In het algemeen kan men stellen dat het "stads- of dorpsgezicht" bezien wordt "van binnen uit" en niet "van buiten af".

3. De aard van de bescherming.

De meergenoemde bescherming ex artikel 20 van de Monumentenwet houdt geen algehele bevrozing in van het beschermde object. Het zou inderdaad eenvoudig zijn op te merken, dat na een daartoe strekkende aanwijzing alles zou moeten blijven zoals het is. Dat is zeker niet de bedoeling van de wetgever geweest. De Memorie van Toelichting op de Monumentenwet stelt hierover: "Het ligt geenszins in de bedoeling dergelijke stads- en dorpsgezichten door de bescherming te "bevrozen" in de toestand waarin zij zich bevinden. Het streven moet er op gericht zijn dat wenselijke en noodzakelijke veranderingen slechts geschieden op zodanige wijze dat het aspect van het

geheel geen of althans zo weinig mogelijk schade lijdt”.

Op een iets andere wijze zou men kunnen stellen dat men dient te streven naar het behoud van karakteristieke, d.w.z. eigensoortige — uit het verleden overgeleverde — groeperingen van bebouwing met de daartoe behorende wegen, waterlopen, beplantingen enz., opdat deze groeperingen een waardevol onderdeel blijven vormen van een aan de eisen van de huidige tijd beantwoordende ruimtelijke structuur. Het is hierbij tevens mogelijk, dat in een dergelijke vernieuwde structuur deze elementen aan waarde kunnen winnen, bijv. door nieuwe bestemmingen van gebouwen (al dan niet beschermde monumenten) door het weer voor de voetgangers “begaanbaar maken” van grachten en straten of door het verwijderen van “woeker”-bebouwing op binnenterreinen.

Met deze algemene opmerkingen ten aanzien van de te treffen beschermende maatregelen binnen een aangewezen stads- of dorpsgezicht dient hier te worden volstaan. Hierbij zij opgemerkt dat, wat betreft de details van de te nemen beschermende maatregelen, deze van geval tot geval nader bezien moeten worden. Het gaat immers mede om het behoud van het eigensoortige karakter van de verschillende historische stads- en dorpsbeelden.

Tengevolge van de lange procedure, die aan de aanwijzing voorafgaat (ca. 2 jaar), en tengevolge van de tijd die de voorbereiding en het doorlopen van de in de Wet op de Ruimtelijke Ordening voorgeschreven procedure van een bestemmingsplan vergt (ten minste 2 tot 3 jaar), zijn er op het ogenblik nog slechts enkele rechtsgeldige plannen ex artikel 37 lid 5.

4. Het beschermde stads- en dorpsgezicht in ruimer verband.

Eerder werd opgemerkt dat, hoewel de omschrijving in de Monumentenwet van het stads- en dorpsgezicht bij de interpretatie hiervan speelruimte laat, we toch het stads- en dorpsgezicht in de eerste plaats moeten bezien “van binnen uit”. Slechts in zeer bijzondere gevallen zullen gebieden buiten de eigenlijke nederzetting (d.w.z. het bebouwde gebied) mede in bescherming ex artikel 20 van de Monumentenwet betrokken kunnen worden. Dat wil niet zeggen dat de situatie van een historische nederzetting in een ruimer verband, gezien vanuit de monumentenzorg niet van belang zou zijn. In dit ruimer verband kunnen ontwikkelingen plaatsvinden, die een bescherming uit hoofde van de Monumentenwet in sterke mate kunnen frustreren.

Een voorbeeld hiervan geeft het eiland Marken, waar de historische karakteristiek van de op dit eiland gelegen werven (de terp-nederzettingen Kerkbuurt, Havenbuurt, Witte Werf, Grote Werf en Rozenwerf) mede bepaald wordt door de ligging aan of nabij het water. Het water van de voormalige Zuiderzee was namelijk de directe oorzaak van het opwerpen van deze werven; de relatief geringe omvang van deze ophogingen heeft voorts de — zeer karakteristieke — geconcentreerde bebouwing op deze werven tengevolge gehad.

Mutaties mutandis geldt deze overweging voor alle historische kernen, die zich nog geheel (bijv. Willemstad) of voor een belangrijk deel (bijv. Zierikzee) als een totaliteit in hun omgeving manifesteren. Hierbij geldt voor de “grotere” schaal hetgeen reeds ten aanzien van de “kleinere” schaal is opgemerkt, namelijk dat er naar gestreefd dient te worden, dat deze historische kernen waardevolle onderdelen blijven vormen in een aan de eisen van de huidige tijd beantwoordende ruimtelijke structuur. Voorzover dit niet langs de weg van de Monumentenwet kan worden bereikt, zullen andere bestemmingsregelen hier de nodige bescherming moeten bieden.

Tot zover de Rijksdienst.

Uit het voorgaande blijkt, dat een voorstel tot aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht wordt voorbereid door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in samenwerking met de Rijksplanologische Dienst en de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid.

Dit voorstel wordt door de Monumentenraad, gehoord de gemeenteraad, gedeputeerde staten en de Rijksplanologische Commissie beoordeeld, waarna de Minister gerechtigd is over te gaan tot de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht.

De Monumentenraad houdt voor elke gemeente waarin zich beschermde stads- of dorpsgezichten bevinden een register aan. Dit register bevat een besluit van de Minister en een toelichting op dit besluit.

Het berust bij de Monumentenraad terwijl één exemplaar bij het provinciaal bestuur aanwezig is en ter kosteloze inzage is er tenslotte een exemplaar op de secretarie van de gemeente voorhanden.

Nadat het besluit genomen is kan dus een ieder kennis nemen van de omvang en de betekenis van het beschermde gebied.

Vanaf dat moment mag er, zolang het aangewezen gebied nog niet in een bestemmingsplan is geregeld, binnen dit gebied geen bebouwing veranderd of opgericht worden, zonder medeweten van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

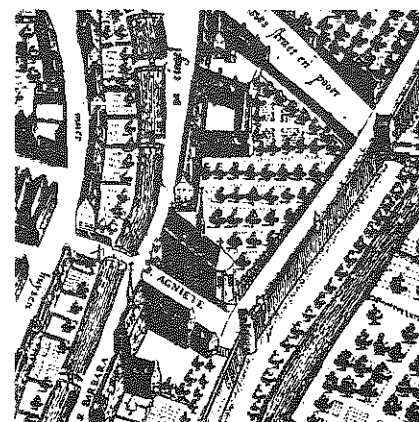
Wanneer de procedure van het bestemmingsplan waarin het te beschermen gebied wordt geregeld wordt ingezet, kan krachtens artikel 24 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een ieder, zo nodig, bezwaar maken tegen de in het bestemmingsplan ontworpen regels. Met andere woorden, de inwoners van een gemeente waarin een beschermd stads- of dorpsgezicht is aangewezen worden niet betrokken bij de voorbereiding daarvan door een zgn. inspraakprocedure.

Een andere gang van zaken kan zijn, dat het initiatief tot aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht uitgaat van een gemeenteraad desnoods hiertoe aangezet door de inwoners van de gemeente.

Het is mogelijk een verzoek daartoe te richten aan de Minister.

Dit verzoek kan vergezeld gaan van een ontwerp bestemmingsplan waarbinnen het beschermde gebied is gelegen.

Tot zover een algemene inleiding over de achtergronden van de wijze waarop een beschermd stads- of dorpsgezicht tot stand komt. In een volgende aflevering van het tijdschrift zal op de in de gouw aangewezen dorpsgezichten afzonderlijk worden ingegaan. Vragen over de hierboven vermelde materie kunnen ter beantwoording aan de redactie van dit blad worden ingezonden.

J.A. Brongers.

Voor het einde van de 19e eeuw, toen de kunstmest werd ingevoerd, gebruikten de boeren op de zandgronden van NW Europa bij de landbouw een specifieke methode om optimale bedrijfsresultaten te behalven.

Het vee werd daartoe 's winters in een z.g. potstal op een laag, daartoe speciaal gestoken, heidezoden gestald. De mest van het vee werd daarin geabsorbeerd. De gehele winter werden er regelmatig nieuwe zoden in de stal gebracht opdat het vee steeds een droge ondergrond had. In het voorjaar, bij het voorbereiden van de akker, werden de opgepotte, met mest verrijkte, zoden over de bouwvoor verspreid. In de loop van de eeuwen ontstonden op deze wijze plaatsen met een hoge concentratie aan organische stof. Deze heten in ons gebied en in Gelderland enken, in Drenthe en Twente essen. Voor deze methode had men dus bouwland, heide en vee nodig. Om de heide in stand te houden moesten schapen gehouden worden. Er bestond een nauwelijks te verstoren evenwicht tussen de hoeveelheden bouwland, heide, koeien en schapen. Met de komst van de kunstmest werd dit doorbroken: het bouwland werd vergroot, de heide werd ontgonnen en omgezet in landbouwgrond of bos en verdween nagenoeg in Nederland. In 1900 470.000 ha, nu in 1972 82.000 ha. Blijkens ouderdomsbepalingen met behulp van de C-14 methode in W-Duitsland is het es- of enk-systeem tegen het einde van het eerste millennium van onze jaartelling in gebruik gekomen.

Wij kunnen ons nu afvragen of er op de zandgronden van NW Europa vóór die tijd ook al van specifieke landbouwsystemen sprake was. Uit het Neolithicum, het tijdperk waarin de landbouw een aanvang nam, en de Bronstijd kennen we deze niet. De boer legde een veldje aan en ploegde, zaaide en oogstte, maar van een specifiek systeem lijkt geen sprake. In de IJzertijd wordt dit anders. De grond wordt nu systematisch ontgonnen en bewerkt. De resten van deze methode treft men op vele plaatsen op de zandgronden nog aan. Zij bestaan meestal uit nagenoeg vierkante veldjes, groot pl.m. 35 x 35 m tot 40 x 40 m, omgeven door vier walletjes. Sinds 1660 zijn ze in de Nederlandse literatuur al bekend onder de naam "heidense legerplaatsen".

De eerste hoogleraar in de archeologie in Nederland, de jong gestorven Leidse professor Reuvers, benoemd in 1818, heeft naar aanleiding van een reis door Drenthe reeds speciale aandacht aan deze "legerplaatsen" besteed. Hij heeft prachtige kaarten nagelaten van nu reeds lang verdwenen complexen.

Hoewel ook bekend in Twente, te Vaassen, Epe en Ede, is Drenthe het klassieke gebied waar de resten van deze akkersystemen voorkomen; het Noordsche Veld bij Zeijen is een beroemd archeologisch reservaat met een mooi complex. Behalve in Nederland komen in Denemarken, Engeland, België en Duitsland soortgelijke akkertypen voor. Het is een internationaal verschijnsel rond de Noordzee. Het schijnt de vorm voor het bedrijven van akkerbouw in de IJzertijd op zandige bodems.

In 1923 werd in Engeland de naam Celtic Fields ingevoerd en hoewel de Nederlandse complexen er in detail anders uitzien kwam deze benaming in 1928 naar Nederland. Wij nemen deze naam ook over omdat de systemen in beide landen duidelijke familie van elkaar zijn en we de verwarring door een geheel nieuwe terminologie niet groter willen maken. Zoals de naam reeds zo treffend aangeeft (!) hebben de Kelten er echter niet speciaal iets mee te maken. Wij moeten bv. Denemarken toch wel als een duidelijk Germaans gebied beschouwen er komen desondanks toch wel "Celtic" Fields voor. Uit Keltische gebieden, als Frankrijk zijn zij niet of nog niet bekend.

Na een opgraving te Vaassen hebben we het verschijnsel Celtic Field kunnen dateren tussen 500 vóór Chr. en 150 na Chr. Dit is ruwweg de IJzertijd. Tussen 150 na Chr. en het begin van het es-systeem zijn geen sporen van een duidelijk te beschrijven landbouwmethode bekend.

Wij hadden reeds lang gespeurd naar "Celtic Fields" in de zandige gebieden op de Utrechtse Heuvelrug, toen we op een zaterdagmiddag in september 1970 langs een akker aan de Oude Veenendaalse weg en langs de Plantage Willem III reden en daar de voor een Celtic Field zo karakteristieke wallen in het bouwland zagen liggen. Nadat we deze plaatsen daarna regelmatig over wat groter afstand hadden verkend, zowel te velde als van uit de lucht, is het nu zo dat met zekerheid twee nieuwe complexen "Celtic Fields" aan het Nederlandse bestand kunnen worden toegevoegd.

Het zijn de meest westelijke complexen die tot nu toe bekend zijn.

Enige tijd daarna ontdekte mev. Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman te Elst (Utr.) op haar speurtochten in de bossen in de omgeving van onze IJzertijdakkers een groep lage heuveltjes die vermoedelijk grafheuvels zijn. Enkele daarvan zijn onlangs met positief resultaat onderzocht. Het ensemble lage grafheuvels/Celtic Fields komt vrij vaak in Drenthe voor. Ons inziens zijn het de begraafplaatsen die bij een deel van de Nederlandse Celtic Fields behoren. Het is interessant dat we nu ook op de zuidelijke punt van de Utrechtse Heuvelrug een dergelijke combinatie hebben. Het zoeken is nu nog naar een woongedeelte: de drie-eenheid (woon-, begraaf- en economische eenheid) van de nederzetting zou dan compleet zijn opgespoord.

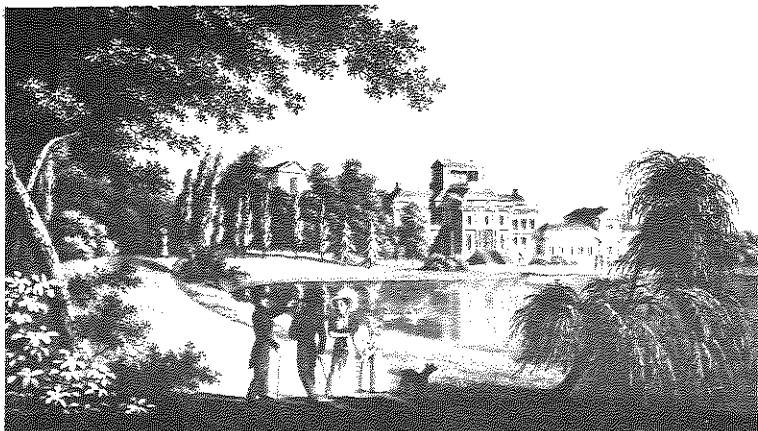
Rest ons nu nog iets te vertellen over de gevolgde landbouw methode. De wallen rondom de vierkante akkers zijn ontstaan omdat de boeren daar het materiaal, dat bij de ontginning vrij kwam, deponeerden. Later werden de wallen nog hoger omdat daar ook de akkeronkruiden nog opgebracht werden. Soms vindt men stenen, van het stenen lezen, in de wallen. Bij Rhenen zal dit laatste wel niet het geval zijn omdat de akkers op de dekzandmantel rond de stuwwal zijn aangelegd, vermoedelijk om juist de stenige grond te vermijden. Sporen van echte bemesting zijn niet gevonden. Op de braakliggende grond kon wat vee worden gehouden, uitputting werd echter niet voorkomen. Het lijkt ons dat er een soort "meer"slag stelsel in zwang was. Een steeds groter areaal moest in cultuur worden genomen waardoor de grote complexen (tot ± 75 ha) Celtic Fields ontstonden.

Hoewel we hier met extensieve vorm van landbouw te maken hebben, was het toch een zeer systematische ontginning van de beschikbare grond. Deze eerste vorm van percelering was vermoedelijk nodig omdat er rond het begin van de IJzertijd een "bevolkingsexplosie" optrad, voor het eerst werd het gebied dat nu Nederland heet opgestuwd in de vaart der volken. Als oorzaak hiervan zouden we willen noemen de aanwezigheid in het oostelijk deel van Nederland van een rijk (gehalte van ± 65% ijzer) en in dagbouw winbaar ijzererts, het moerasijzererts. Ook ten aanzien van andere economische factoren zijn rond het begin van de ijzertijd duidelijke veranderingen merkbaar.

AANVULLING

In mijn boekbespreking van "Tien kwadraat, honderd jaar HBS Amersfoort" in dit blad, jrg. 4, no. 4, blz. 59-60, wordt onderaan blz. 59 vermeld de bijdrage: *30 jaar begeleiding van de Hoogere Burgerschool door de Commissie van Toezicht (1871-1900)*. Ik verzuimde, de auteur van deze bijdrage, Drs. U.J. Huber, te vermelden.

J.H.

Het Lustslot te Soestdijk,
uit den tuin te zien.

Maison de plaisance de Soestdijk,
prior du côté du jardin.

Rijks Archief Utrecht. TopAtlas 1846

Tot 19 maart van dit jaar was in het prentenkabinet van het rijksmuseum een tentoonstelling ingericht van topografische tekeningen e.d., onder de naam: Het Verheerlijkt Nederland, oorspronkelijk de titel van een der eerste plaatjesboeken over Nederland. Op de expositie werd werk tentoongesteld van bijna 75 artiesten; jammer genoeg verscheen er geen catalogus.

Het oosten van onze provincie was, zij het niet rijkelijk, toch met 9 stuks vertegenwoordigd, waarvan er 4 alleen al betrekking hadden op Rhenen. In de meest letterlijke zin vormde een stuk van Corn. de Kruijff (1774-1828) de inleiding. Het betrof hier een afbeelding van paleis Soestdijk na de verbouwing in 1816, gezien langs de vijver aan de achterzijde. Naar dit stuk is, naar men mag aannemen, de aquatint gemaakt van H.W. Hoogkamer (1790-1864), met adres van Buffa et fils en met een tweetalig onderschrift: Het Lustslot te Soestdijk uit den tuin te zien/Maison de laisance de Soestdijk, prise du côté du jardin (C. de Kruijff del., zie RA-U Cat. TopAtlas no. 1846).

Verder waren er meer bekende stukken, zoals van H. Hoogers (1747-1814) "Rheenes Toorn en 's Konings huys" (zie J.A.B.M. de Jong, Cat. tentoonstelling H. Hoogers, Nijmegen 1967) en Daniel J.T. Kerkhoff (1766-1821), de Kerk te Rhenen, 1813, éénmaal in potloodtekening en éénmaal in aquarel (zie J. Six, in: Oude Kunst IV, 1919 afb. 2). Er schijnen nog meer oudere afbeeldingen te bestaan van deze schilderachtige hoek (vgl. RA-U Cat. TopAtlas no 446 quater).

Maar er waren ook minder bekende tekeningen, zoals van H. Numan (1744-1820): twee grote aquarellen, nl. een afbeelding van het Huis Zandbergen te Huis ter Heide, en een van het Park van Zandbergen. Verder van G. Lamberts (1776-1850) (van wie ook werk bewaard wordt op Museum Flehite) een interessante tekening van de Slijkpoort met de Lieve Vrouwetoren in Amersfoort. Uit Baarn-Soestdijk zag men een gezicht op de naald van Quatre-Bras in 1837 van Corn. Steffelaar (1797-1861), getekend "ziende op Soest". Van deze zelfde artiest bevindt zich een tekening in oostindische inkt, ook uit 1837, op het Rijksarchief in Utrecht (Cat. TopAtlas no 660 bis). Het is een gezicht op de Tapijtfabriek te Baarn, die gelegen moet hebben tussen de huidige Eemstraat en Hoofdstraat, het begin van de industrie in Eemland!

Tenslotte, weer uit Rhenen, een gezicht op die stad door Arn. J. Eymer (1803-1865). – In de vitrines lagen enkele van de vier schetsboekjes van C. Pronk tentoongesteld die in het bezit zijn van het Prentenkabinet. Ook hierin bevinden zich enkele schetsen uit onze omgeving: Pijnenburg, Heimerstein, Veenendaal, Tarthorst, Hardenbroek, Yssel, Baarn, Klooster te Soest, Maartensdijk, Molesteijn, Toutenburg, Ruïne ter Horst (312 L III) en Eenbrug, Bunschoten en Spakenburg (312 L IV).

Een dergelijke tentoonstelling maakt weer eens duidelijk hoe veel topografisch materiaal uit de 18de en 19de eeuw bewaard is. Daarbij komt nog dat er waarschijnlijk nóg meer verscholen ligt in collecties binnen en buiten ons land.

d.B.

Kroniek

In De Kever (personeelsblad van Pon's Automobielhandel N.V.) publiceert G. Rekkers een serie artikelen, geheten "Verkenningen in Leusden". Ik wijs in het bijzonder op de nummers 6, 8 en 9 van deze serie, verschenen in jrg. 5, juli-nummer, blz. 16-17, jrg. 6, oktober-nummer, blz. 14-15 en december-nummer, blz. 16-17 (1971). Deze opstellen geven een overzicht van de geschiedenis van *Stoutenburg*, het kasteel en landgoed in de voormalige gelijknamige gemeente, thans onder Leusden. Er zijn verschillende huizen van die naam geweest, die niet altijd op dezelfde plaats binnen het landgoed hebben gelegen. Hoe zich dit heeft ontwikkeld en wie er in de loop der tijden zoal gewoond hebben of eigenaar zijn geweest, wordt op een onderhoudende manier verteld. De mooie afbeeldingen en de kaartjes en plattegronden van huis en landgoed ondersteunen het betoog op een gelukkige wijze. De recente geschiedenis en huidige toestand van het historisch zo merkwaardige landgoed krijgen uitvoerig aandacht.

Heimerick Tromp publiceerde het tweede deel van zijn werkje *Kastelen langs de Wetering* (Langbroekerwetering), waarvan het eerste deel in 1968 bij uitg. Kerckebosch te Zeist uitkwam (zie onze kroniek in no. 1 van de vorige jaargang, blz. 16). Dit tweede deel behandelt de kastelen Beverweerd, Hardenbroek, Lunenburg, Natewisch en Zuylenburg. De oorsprong van deze huizen, die in de loop van de tijd grote veranderingen ondergingen, gaat tot diep in de Middeleeuwen terug. Maar ook het huidige gebruik en de huidige toestand worden niet vergeten. Het boekje kost f 6,90.

In de Parochie-gids van St. Franciscus Xaverius aan 't Zand te Amersfoort (R.K. parochie) 1971, blz. 15-17, schrijft Henk A.M. Kuiper over *De vergroting van het kerkgebouw in 1851*. Dit betreft het kerkgebouw in "waterstaatsstijl", een stijlperiode die tegenwoordig steeds meer de aandacht trekt en in de monumentenzorg wordt betrokken. Reeds in de gids van 1966, blz. 2-7, publiceerde dezelfde auteur een overzicht van de geschiedenis van parochie en kerk van 1666 tot 1816. De beschrijving van gebouw en interieur zijn bijzonder leerzaam en boeiend.

In het medisch-historische werk van H.H. Beek, *Waanzin in de Middeleeuwen* (Nijkerk; 1969), wordt ook aandacht gewijd aan de "hagiotherapie" door pelgrimage naar O.L. Vrouwe van Amersfoort.

E.H. Brongers, *Grebbeinie 1940* (Baarn, Hollandia N.V., 1971, 284 blz., afbn., krtn., prijs f 18,90) geeft een uitvoerig verslag van de dramatische gevechten om de Grebbelinie in mei 1940, een gebeurtenis die op gedeelten van onze streek nog lang haar stempel zou drukken.

De bijdrage van (M.J.) v.d. Zw(aag) in De Schakel, orgaan personeelsvereniging Wph Amersfoort (Hoofdwerkplaats Ned. Spoorw. N.V.), jrg. 15 (1971), no. 7, blz. 11, met medewerking van Chr. H. van 't Hoenderdaal, getiteld *Muzikaal intermezzo*, handelt over de Amersfoortse Chr. Muziekvereniging "Hosanna", waarvan de tweede auteur vanaf de oprichting in 1932 deel uitmaakte.

In de Vragenrubriek van Gens Nostra, jrg. 27 (1972), no. 2, blz. 60-61, doet D. van Manen mededelingen over de families *Van Bommel - Groeneveld*, afkomstig uit Veenendaal.

Van de hand van J.M. Schouten verscheen een boekje *Achterveld in woord en beeld* (Achterveld, 1971). Het werkje is te verkrijgen bij de auteur, Hessenweg 317a, Achterveld.

In de Leusderkrant van 13 mei 1971 bevindt zich een artikel van de hand van Jaap Schouten, *Woningbouw op vroeger heideveld*, handelende over een heidegebied onder Achterveld (gem. Leusden), dat eertijds aan de hoeve Groot-Achterveld toebehoorde en waar ook een R.K. begraafplaats werd aangelegd.

In hetzelfde nummer vertelt J.M. Schouten over *Wouter van Lokhorst*, een Achterveldse dageluder, en diens avonturen als soldaat in het Nederlandse leger gedurende de Tiendaagse Veldtocht in 1831 en de beschieting van Antwerpen door Chassé.

In hetzelfde blad van 26 augustus 1971 schrijft dezelfde auteur over *De historie van de buurtschap "De Ruif"*. In de Leusderkrant van 4 november 1971 geeft J.M. Schouten een levensverhaal van *Oud-veldwachter Hendrik Kuyt*, in genoemd jaar op 89-jarige leeftijd overleden. In bovengenoemde artikelen komen veel typische bijzonderheden uit het dorpsleven ter sprake.

Het Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 44 (1971), no. 12, blz. 96, vermeldt onder de misleidende titel *Oud archief in Doorn* de vorming van een collectie van prenten en andere documentatie over de geschiedenis van Doorn, op initiatief van de heer A.W. Ruitenbeek, die zijn eigen verzameling hiervoor ter beschikking stelde. "Particulier initiatief heeft ertoe geleid dat de gemeente Doorn op het ogenblik bezig is een oud archief op de bouwen", aldus begint de mededeling. Een "oud archief" kan men niet "opbouwen" en zeker kan dit niet geschieden op particulier initiatief. Een archief groeit uit de ontvangen en opgemaakte stukken van een bestuur, voorzover deze stukken bestemd zijn onder dat bestuur te blijven berusten. Ook een particulier persoon vormt op deze wijze "van-zelf" een archief, b.v. van documenten betreffende huwelijk, geboorte, verzekering, werkkring, loon enz. In het onderhavige geval is sprake van een "collectie", "verzameling", die bewust met een bepaald doel wordt gevormd en betrekking heeft op een bepaald onderwerp. Aanvankelijk was dit een particuliere collectie, thans is het een overheidscollectie geworden, die door aankopen zal worden aangevuld. De gemeente Doorn heeft een oud archief of zij heeft het niet. In het laatste geval kan dit nu niet meer "opgebouwd" worden!

Het Jaarboek van Oud Utrecht 1971 bevat de volgende artikelen, die op oostelijk Utrecht betrekking hebben.

E. Heupers, *Boerderij- en veldnamen te Soest omstreeks 1757*, ontleend aan de legger der landerijen van Heemraden van het Heemraadschap van de Soester Eemdijk (blz. 67-88). Het belang van dit onderwerp voor de geschiedenis van een gemeente, die grote veranderingen ondergaat, behoeft geen betoog en evenmin dat het onderwerp in goede handen is.

In het uitvoerige artikel *De Opkerk te Dorestad als voorgangster van de Parochiale kerk van Sint Johannes de Doper te Wijk bij Duurstede* (blz. 89-107) toetst Dr. A. Johanna Maris haar bijdrage over de plaats van de Parochiekerk in Dorestad enz., verschenen in het Jaarboekje Oud-Utrecht 1950, aan de resultaten van recente opgravingen aldaar door het R.O.B. te Amersfoort. Genoemd betoog wordt door deze opgravingen bevestigd, aldus de conclusie van de schrijfster aan het einde van haar belangwekkende en grondige beschouwing.

In onze kroniek van no. 1 van deze jaargang, blz. 15, maakte ik opmerkzaam op het vertoog van Drs. J.G. Smit over de betrekkingen van Amersfoort met de bisschoppen van Utrecht, de stad Utrecht, de graven van Holland en de hertogen van Gelre van het eind der 14e tot het eind der 15e eeuw, een academische scriptie, waarvan een doorslag aan het Amersfoortse gemeentearchief werd afgestaan. Het is verheugend dat de auteur thans een onderdeel hiervan heeft gepubliceerd in het Jaarboek Oud Utrecht 1971, blz. 115-128, onder de titel *Amersfoort en Holland, 1410-1430*. Dit artikel bevat talrijke tot dusverre onbekende gegevens, ontleend aan het archief van de Leenkamer van Holland, de Hollandse grafelijkheidsrekeningen enz. enz. Terwijl de relaties van Amersfoort met Holland gedurende de 14e eeuw overwegend een economisch karakter droegen (bier-export), gaat deze stad in de 15e eeuw ook een politieke rol spelen in dit gewest als bondgenoot van graaf Willem VI, gravin Jacoba en de Hoekse partij. Deze verhandeling werpt niet alleen veel nieuw licht op de Amersfoortse stadsgeschiedenis, met name de rol van Amersfoortse regentenfamilies in de Stichtse en Hollandse politiek (Amersfoortse patriciërs traden dikwijls als veeleveranciers voor het leger van de Hollandse graven op), zij is bovendien van fundamentele betekenis voor de kennis van de geschiedenis van het Nedersticht en Holland, in het bijzonder met betrekking tot de Hoekse en Kabeljauwse Twisten, in de eerste helft van de 15e eeuw.

De zeer uitvoerige verhandeling van Dr. W. van Iterson, getiteld *Beschouwingen over rolverwisseling of eigendomsverschuiving*, verschenen in: Verslagen en mededeelingen van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, deel XIII, no. 3 (1971), blz. 407-466, gaat over een onderwerp, waarmede locale historici, vooral zij, die zich met middeleeuwse toestanden bezighouden, herhaaldelijk in aanraking komen. Het gaat om het verschijnsel, vooral in de middeleeuwse steden veelvuldig voorkomende, dat een pacht, erfpacht, tins e.d.m., aan de eigenaars verschuldigd voor het gebruik van een stuk grond, in de loop der eeuwen veranderd blijkt te zijn in een grondrente. Er heeft dus "eigendomsverschuiving" plaatsgevonden: de rechtsopvolger van de oorspronkelijke eigenaar is grondrentetrekker geworden, heeft dus recht op een inkomen uit het goed van een ander, die van de oorspronkelijke pachter verschijnt als eigenaar van de grond. Van Iterson bespreekt de meningen van juristen uit de 14e tot en met de 18e eeuw hierover, vervolgens die van de rechtshistorici der 19e en 20e eeuw in verschillende landen. Daarna geeft de schrijver zijn eigen visie op het verschijnsel in ons land, waarbij verschillende verwante rechtshistorische problemen ter sprake komen. Op enige plaatsen worden bronnen uit onze streek aangehaald.

J.H.

Bronswerk- Amersfoort voor een leefbaar klimaat en economische warmte

verwarmings- en
airconditioning-
installaties

verwarmings-,
airconditioning-
en
koelapparatuur

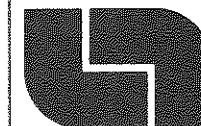
apparatenbouw

ketelbouw

Brandbeveiliging

BRONSWERK-AMERSFOORT

Postbus 28, tel. (03490) 1 28 14, Amersfoort

DE MOOR

Wijnen en Gedestilleerd - Langestraat 8 - Amersfoort
Tel. 16852

DE ZAAK VAN SMAAK SINDS 1881

VOOR LITTERATUUR

DE ALGEMENE BOEKHANDEL

Leusderweg 184, Amersfoort, Tel. 14935

**G
A
S**

de ideale brandstof

ook voor bijverwarming

AAN ONZE LEZERS.

De redactie begint met haar excuses voor het late verschijnen van dit nummer. Deze keer waren het echter omstandigheden buiten haar om, die de verschijning van deze aflevering hebben vertraagd.

En dan hebben we een heel vervelende mededeling: ook wij worden slachtoffers van de steeds toenemende inflatie. De voortdurend hoger wordende drukkosten en portokosten — de verzendkosten alleen al bedragen op het ogenblik f 2,— per jaargang — dwingen ons tot verhoging van het abonnementsgeld.

Dit jaar nog niet, we hadden geen gelegenheid U erop voor te bereiden en we vinden het onbehoorlijk van de ene op de andere dag het abonnementsgeld te verhogen en onze lezers voor een fait accompli te plaatsen. Misschien zijn we wel te netjes. Voor deze jaargang blijft het abonnementsgeld dus f 6,50. Maar het volgend jaar zullen we absoluut omhoog moeten.

We bereiden U dus vast erop voor, dat het abonnementsgeld voor de volgende jaargang f 10,— zal moeten bedragen. En ook bij dat bedrag zal het ons moeite kosten het hoofd boven water te houden. We dringen er dan ook nogmaals bij onze abonne's op aan met ons te proberen het aantal abonne's te vergroten en nieuwe abonne's voor ons aan te werven. We menen dat het jammer zou zijn, als het tijdschrift om deze reden zou moeten verdwijnen en we hopen en verwachten, dat U onze mening deelt. Maar helpt U ons dan ook met het uitbreiden van onze lezerskring. En . . . betaalt U al vast Uw abonnementsgeld. En mochten er zijn die nu al voor deze jaargang f 10,— gireren, dan wordt dit door ons dankbaar aanvaard.

De Heren- en Damesmode van **MORGEN**

MODECENTRUM

VANDAAG bij

van der Kam

AMERSFOORT